

Stockholms stadsbyggnadsnämnd
Registraturen
Box 8314
104 20 Stockholm

Yttrande över utställd detaljplan för Gasklocka 3 och 4 i Norra Djurgårdsstaden Dp 2009-11340

Sammanfattning

Djurgårdens Hembygdsförening konstaterar att det lägre och slankare, intressanta och arkitektoniskt fint utformade bostadstorn som nu ställs ut och föreslås ersätta Gasklocka 4 bättre svarar mot de krav som måste ställas på byggnader i Stockholm än det torn som presenterades i det för tre år sedan genomförda samrådet om samma projekt. Ändå menar vi att förslaget tyvärr medför förändringar som dels innebär att värdekärnan Gasverksområdet i riksintresset Stockholms innerstad och Djurgården allvarligt försvagas och dels resulterar i påtaglig skada för Kungliga Nationalstadsparken. Av dessa anledningar måste projektet avvisas. Djurgårdens hembygdsförening avstyrker således föreliggande detaljplaneförslag.

Underlagsmaterialet – brister och användbarhet

Vår uppfattning att ett på Gasklocka 4's plats uppfört bostadshus med en föreslagen höjd av 140 meter på ett oacceptabelt sätt förändrar naturmiljö och stadsbild i Nationalstadsparken och dessutom allvarligt skadar näralliggande skyddade bebyggelsemiljöer, bygger på i projektet framtagna illustrationer. När det gäller de längre bort liggande delarna i Nationalstadsparken finner vi det inte möjligt att med hjälp av det underlagsmaterial som presenterats på ett tillräckligt säkert sätt bedöma skadornas omfattning.

Då vi funnit de omfattande texterna i av staden till utställningen framtaget material för beskrivning av förändringens konsekvenser för stads- och landskapsbild vinklade och delvis missvisande, utgår vi i våra analyser av den av certifierad byggnadsantikvarie genomförda antikvariska förstudie, som Stockholms stad beställt och som utgjort ett viktigt underlag för omvandlingen av området.¹

Bildmaterial illustrerande natteffekter finns inte i utställningsmaterialet. Där behandlas emellertid på olika ställen hur belysningen i bostadshuset kommer att påverka omgivningen. Givetvis är det vanskligt att illustrera dessa frågor, men just därför borde frågan om bostadshusets påverkan på natur- och kulturmiljön under stor del av året ha tagits upp i en principiell diskussion. Det är ju fråga om att ersätta en i princip ständigt mörk gasklocka med en fungerande bostadsbyggnad, varifrån givetvis ljus från en mångfald olika fasta och rörliga källor kommer att spridas. Ljuset kommer att innebära påverkan nattetid och under de för

¹ ”Gasverket i Värtan”, Antikvarisk förundersökning 2010-04-20. Med en kulturhistoriskt grundad analys av bebyggelsemiljöns känslighet avseende ändring. Beställd av Stockholms [stad, Exploateringskontoret](#), genom Anna Haag. Uppdrag till Nyréns arkitektkontor, uppdragsansvarig: bebyggelseantikvarie Urban Nilsson.

såväl djur som människor känsliga grynings- och skymningstimmarna och sträcker sig ut i omgivningen, något som kan behöva beaktas vid utformningen av detaljplanen.

Helt oavsett förhållandena i närmiljön, kommer belysningen i och kring ett bostadshus att medföra även på långt håll uppenbara förändringar av upplevelsen av Kungl. Nationalstadsparken.

Gasverket i Värtan – ett av vårt lands viktigaste industriminnen

Stor enighet råder bland sakkunniga om att Gasverket i Värtan utgör inte bara ett av Stockholms utan ett av vårt lands viktigaste industriminnen. Detta kunde bekräftas av den årskurs vid avdelningen för restaureringskonst vid Konsthögskolan i Stockholm (KKH), vars årsprojekt år 2005/2006 inneburit ett omfattande studium av anläggningen.² Lärare och elever väckte efter kursen fråga om byggnadsminnesförklaring av Gasverksområdet. Man skriver där bl.a.:

Ända fram till 1970-talet har gasverket varit föremål för ambitiöst underhåll. Att det blivit så intakt bevarat med sina kontinuerliga inre förändringar och en del maskinell utrustning gör det till ett monument för västerländsk industrialisering, som skulle kunna ha sin plats på Unescos lista för världsarv.

Inom gasverksområdet finns för dess karaktär och historia särskilt värdefulla planelement och byggnadsverk, främst från dess första år i slutet av 1800- och början av 1900-talen. Detta framgår klart av de bebyggelseantikvariska studier som genomförts och som lett till stadsmuseets bedömningar och av länsstyrelsen fastställd klassning av bebyggelsen inom området. Inte bara varje byggnad för sig utan även varje byggnads betydelse i gasverkets bebyggelse- och teknikhistoriska utveckling vägs in i klassningen och tillmäts där stor vikt.

Gasklockorna i gasverket i Värtan – en 116-årig obruten serie

I KKH-redovisningen, liksom i de övriga studier av gasverket som vi tagit del av, görs bedömningen att det är gasverksområdet som helhet, som måste skyddas. Den anläggning som studerats är en från starten 1890 fram till den vid tiden för KKH-studien påbörjade avvecklingen väl underhållen anläggning. Dock finns även inom en skyddsvärd helhet delar av olika bebyggelseantikvariskt värde. Helhetens värde får inte leda till den nära liggande bedömningen att alla byggnader och planelement inom området har lika stor betydelse för dess starka bebyggelsehistoriska och arkitektoniska helhet. Här utgör gasklockorna både var för sig och som en från starten obruten serie utan tvekan ett av de tyngst vägande skälen – om inte det tyngst vägande – för den höga värderingen av gasverksområdets teknikhistoriska värde.

Diskussion – en tveksam syn på gasverksområdet

Samrådsyttrandet från Länsstyrelsen avseende det detaljplaneförslag i vilket Gasklocka 4 avses ersättas med ett bostadstorn har därför, mot bakgrund av vad som ovan sagts om Värtagasverkets obrutna svit av var för sig värdefulla klockor väckt vår förundran. Man konstaterar visserligen inledningsvis att gasverksområdet har höga kulturhistoriska värden och att därför en rivning av klockan får negativa konsekvenser för dessa. Men, skriver man, *Det pågående planarbetet för gasverksområdet i övrigt bedrivs dock med höga ambitioner för bevarande, och goda möjligheter finns att områdets kulturvärden kan tas till vara i den omvandlingsprocess som påbörjats.* Man konstaterar vidare att planen innebär att Gasklocka 3, avsedd att nyttjas på ett för kulturvärdena lämpligt sätt, sparas. En återanvändning av

² ”Gasverket i Värtan”, KKH Arkitekturskola Restaureringskonst och respektive författare Box 163 15 , 105 26 Stockholm, tryckår 2006.

Gasklocka 4 skulle bli dyrbar, kräva rivning och återuppbyggnad. Avslutningsvis avfärdar man den enligt vår uppfattning förödande påverkan som det enorma bostadstornet har på Bobergs stolta gasklocka: *I närmiljön representerar den nya byggnaden en markant skalförskjutning. Dock är gasverksområdet genom sin tegelarkitektur och det stora antalet byggnader som avses bevaras relativt robust till sin karaktär och bör kunna tåla ett tillägg av den typ som föreslås.*

Särskilt besynnerligt blir uttalandet mot bakgrund av att Värtagasverkets samtliga gasklockor i dess 110-åriga historia från starten till den 2009 genomförda nedläggningen fortfarande är väl bibehållna. De utgör där en obruten serie, något som även internationellt är sällsynt. Att ”tillägget”, som i yttrandet säges att gasverket skall kunna tåla, medför att 77 av dessa 110 år försvinner och att därmed den obrutna raden av gasklockor bryts, tas över huvud taget inte upp av länsstyrelsen.

Gasklocka 4 - historik och teknik

Gasklocka 4, byggd 1931-32, utgör ett exempel på en typ av gasklocka, som internationellt sett varit en vanlig typ. Konstruktören och dennes licenstagare lät mellan 1915 och 1932 bygga 250 gasklockor av denna typ över hela världen. I gasklockor av detta slag magasineras gas som sedan trycks ut av en på gasen vilande, rörlig betongplatta, som automatiskt anpassas till förbrukningens dygnsvariationer. Vi har här en med robust teknik uppbyggd lagrings- och produktionsenhet, som kan ses som ett mellanting mellan maskin och lagerbyggnad.

Efter det att gasklocka 4 vid färdigställandet tagits i drift fungerade den med ursprunglig teknik utan större problem ända fram till gasverkets nedläggning 2009. Eftersom troligen få i sitt ursprungsskick bevarade klockor av denna typ i världen fortfarande finns kvar, kan Värtaverkets gasklocka 4, som uppvisar en hög grad av ursprunglighet, bedömas vara av stort teknikhistoriskt värde.

Gasklocka 4 – gestaltning

Gasklockan kan beskrivas som en 90 meter hög tjugohörning med stälkolonner i de 20 hörnen och med en delvis bärande mantel av horisontellt orienterade plåtkassetter. Konstruktionen förstyrkas horisontellt med fem stålringar fördelade på jämna avstånd upp till c:a 5 meter från klockans topp. På dessa stålringar har utvändiga öppna gångbryggor anbragts. De runt manteln löpande gångbryggorna, ett litet antal mellan dem löpande öppna trapplopp samt ett utvändigt placerat slutet hisschakt är de enda element som i viss, mycket begränsad utsträckning, antyder mänsklig närvaro i detta märkligt anonyma och undflyende, gråmålade, nattetid helt mörka byggnadsverk. Här härskar en annorlunda, för betraktaren helt okänd skala, en skala som ges av de stora, med horisontella plåtkassetter beklädda rektangulära mantelytorna som skapas mellan de med 9 meters mellanrum befintliga hörnkolonnerna och de på var 17:e meter återkommande horisontella stålringarna. Den okända, annorlunda skalan påverkar upplevelsen av gasklockan i betraktarens öga med olika grad av detaljering.

Gasklocka 4 – arkitektoniska och kulturhistoriska kvaliteter

Vi väljer att citera den inledningsvis nämnda bebyggelseantikvariska förundersökningen för att ange Gasklocka 4's arkitektur och dess kulturhistoriska värden. De återfinns här under olika rubriker:

Gasklocka 4 har i sin funktionsbetingade formgivning med rötter i 1910-talet, en kärv rättframhet vars uttrycksfullhet förstärks av dess avsevärda höjd och dess höga placering, vilket gör den till ett av Stockholms landmärke... Gasklocka 4 har kulturhistoriskt värde för

området som helhet och för Stockholm genom dess funktion som landmärke. (Antikvarisk förundersökning s. 61 f)

Gasklocka 4:s exteriör är bärare av dokument- och upplevelsevärden och är ett välbevarat byggnads-, samhälls- och teknikhistoriskt dokument. Dess höga grad av autenticitet eller ursprunglighet gör den till en teknikhistorisk sällsynthet” (Antikvarisk förundersökning s. 62)

Klockans kärva estetiska kvaliteter och dess del i en ensemble av gasklockor från olika tider ger den dess kulturhistoriska betydelse. (Antikvarisk förundersökning s. 62)

Föreslaget bostadstorn– innehåll och gestaltning

Projektets kärna utgörs av ett 140 meter högt bostadshus, en byggnad av hög arkitektonisk kvalitet som enligt planförslaget skall ersätta Gasklocka 4. Byggnaden planeras innehålla c:a 320 lägenheter, fördelade på 45 plan, lokaler för kommersiell service som café, bageri och restaurang samt förskola. Byggnaden har enligt föreliggande planförslag givits något mindre diameter än vad som gäller för den gasklocka på vars plats den planeras ligga.

Att den tornbyggnad som föreslås ersätta Gasklocka 4 sägs ha givits ungefär samma diameter som denna, skall inte tolkas som att det är fråga om en cirkulär byggnad eller en tjugohörning som Gasklocka 4. I den byggnad som beskrivs och redovisas i utställningshandlingarna är våningsplanen uppbyggda av lägenheter som vikts i V-form med sovrum på en sida och lägenheternas vardagsrum på den andra, specifikt anpassade för att både öppna upp mot de panoramavyer som läget erbjuder och ge skydd mot insyn. Detta ger en uppsplittrad, med djupa hack försedd omkrets.

Byggnaden kan sägas ha formen av en sammanhållen bunt vertikalt ställda stavar av olika djup. Att detta soliga dagar kommer att innebära ett spännande spel av skuggor och reflexer över de solbelysta fasaderna står klart. Likaså kan det antas att dessa sidor av byggnaden också under dagar utan sol får en levande, men ändå strikt sammanhållen fasad.

Diskussion – bostadstornet; elefanten i porslinsbutiken

Det är uppenbart att ett kraftfullt gestaltat, levande bostadstorn som med sina av många människor även nattetid använda våningsplan utgör ett från företrädaren Gasklocka 4 starkt avvikande objekt. Gasklockan är oföränderlig, mörk och livlös. Den utgör en neutral bakgrund utan uppfattbar skala. Vi hävdar att ersättande av gasklockan med bostadshuset, en från stora delar av Kungl. Nationalstadsparken synlig förändring, i stora delar av parken måste betecknas som en påtaglig skada på detta från förändringar strikt skyddade område.

Olika meningar kommer alltid att finnas om vad som skall betecknas som påtaglig visuell skada av ett områdes natur- och kulturvärden, men vi menar att de illustrationer som presenteras i utställningsmaterialet av utblickarna från Fiskartorpet och det näraliggande Hovjägarbostället visar att ett intrång av det föreslagna bostadstornet i blickfånget här inte kan uppfattas på annat sätt än som en påtaglig skada av denna pastorala, mångbesjungna och sedan generationer högt skattade miljö.

Bobergsklockornas betydelse för gasverksområdet

Här har tidigare redovisats hur väsentlig utvecklingen av gasklockorna ur antikvarisk synpunkt bedöms vara för hela Gasverksområdet, en värdekärna i riksintresset Stockholms innerstad och Djurgården. Det initiativ, som togs av Adolf Ahlsell, den förste gasverkschefen att för den första utbyggnadsetappen engagera den unge, men redan av industribbyggelse

erfarne arkitekten Ferdinand Boberg för att utveckla en första generalplan och utforma de första byggnaderna visade sig vara en lyckträff. Så här skriver Urban Nilsson, av staden utsedd ansvarig byggnadsantikvarie för den förstudie, som utgör bebyggelseantikvarisk bas för omvandlingen av gasverksområdet och som vi stödjer oss på: *Styrkan i den initiala idealbilden har emellertid dröjt kvar vid gasverket. Stringensen i Ahlsells och Bobergs anslag präglar ännu vår tids föreställning om vad Värtagasverket är. I synnerhet de första två gasklockorna av tegel fungerar som ett slags ikoner för gasverket. Ur gestaltningssynpunkt kom det initiala anslaget att prägla även den andra utbyggnadsetappen. Också den omfattning generalplanen angav fullföljdes på 1950-talet fastän i annan form, med annan produktionsteknik och delvis med annat innehåll. (Antikvarisk förundersökning s.56)*

Svårigheten att redovisa påverkan på byggnader

I länsstyrelsens remissyttrande avseende det initialt skisserade 170 meter höga bostadshuset efterfrågas kompletterande material för att det skall vara möjligt att bedöma förslagets påverkan på specifika områden i Nationalstadsparken, varifrån bostadshuset kommer att bli synligt: Hagaparken och Fiskartorpet. Illustrationsmaterial avsett att belysa det 140 meter höga bostadshusets påverkan på dessa kärnområden återfinnes också i det nu utställda materialet, även om detta material redovisar förhållandena sommartid och från vinklar där grönskan döljer stora delar av bostadshusets högst belägna delar, något som innebär att bildernas värde blir begränsat, då de inte beskriver förhållandena över året, inte heller från näraliggande mer öppet liggande platser.

Bostadstornets förödande verkan

Det torde emellertid inte vara alltför svårt att föreställa sig att 30 meters sänkning av bostadshusets byggnadshöjd inte på något avgörande sätt kommer att förändra dess förödande inverkan på Bobergs en gång så stolta gasklocka. Medan den befintliga Gasklocka 4 med sin slutna karaktär och sina för betraktaren okända måttförhållanden utgör en neutral bakgrund till och fortsättning på Bobergs gasklockor, förefaller däremot ett 170 eller 140 meter högt bostadshus med de skalmått som ges av fönster och andra kända, vardagliga detaljer indirekt signalera sin kolossala och för området helt främmande skala. Ett i kraftig relief uppfört bostadstorn av den nu aktuella höjden förminskar på ett förödande sätt Bobergs tegelklockor, ikonerna för Gasverk Värtan. Detta bör uppfattas som en tydlig signal: den av Boberg initierade kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen i Gasverksområdet skadas påtagligt av föreliggande detaljplaneförslag och skall därför avvisas.

Djurgårdens hembygdsförening avstyrker föreliggande förslag till detaljplan.

Djurgården den 25 september 2013

Kerstin Brunnberg
ordförande

Joen Sachs
vice ordförande